

حساب‌های اقماری بخش تعاون

سال ۱۳۹۱

پیشگفتار

پیشینه فعالیت‌های دسته جمعی در میان مردم ایران بویژه فعالیت‌های مشترک در زمینه کاشت، داشت و برداشت محصولات زراعی در روستاهای کشور و آموزه‌های دینی در زمینه «تکافل» یا مسئولیت پذیری مشترک و به عهده داشتن امور دیگران همراه با روحیه همیاری و کمک به هم نوع، حاکی از ریشه‌دار بودن فرهنگ تعاون در ایران است. نمود آشکار این فرهنگ را می‌توان در جایگاه ویژه تعاون در عالی‌ترین سند حقوقی کشور مشاهده کرد به نحوی که اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برخلاف کشورهای دیگر جهان که تعاون را جزئی از بخش خصوصی اقتصاد خود معرفی می‌کنند، این بخش را به عنوان بخش مستقلی در کنار بخش‌های دولتی و خصوصی در اقتصاد ایران پایه‌گذاری کرده است. در این میان فراهم کردن بسترهای قانونی مناسب نظیر قوانین متعدد تعاون برای توسعه این بخش و هدف‌گذاری سهم ۲۵ درصدی برای آن در اقتصاد ملی تا پایان برنامه پنجم توسعه همچنین ایجاد نهادهای پشتیبانی نظیر وزارت تعاون سابق و وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی فعلی برای حمایت از این بخش، همگی حکایت از جایگاه ویژه تعاونی‌ها در اقتصاد کشور دارد. ولی آیا این بخش توانسته است نقش خود را به‌خوبی ایفا کند، سؤالی است که برای پاسخگویی به آن، مرکز آمار ایران و وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی اقدام به اجرای طرح حاضر تحت عنوان «تهیه حساب‌های اقماری تعاون» کرده‌اند. در همین راستا که تفاهم نامه‌ای نیز برای تداوم فعالیت‌های آماری مشترک به منظور پایش عملکرد اقتصادی این بخش در سال‌های آتی، تنظیم و توسط دو دستگاه امضاء شده است.

این طرح با مسئولیت مرکز آمار ایران و همکاری تنگاتنگ وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی انجام شد. برای تأمین نیازهای آماری آن، طرح آمارگیری جامع تعاون با مراجعه به حدود ۱۹۹۰۰ واحد آماری و دریافت اطلاعات مالی آن‌ها، به مرحله اجرا درآمد. فرآیند اجرای این طرح در تمامی مراحل استخراج نتایج طرح‌های آمارگیری و مهم‌تر از آن در مرحله گردآوری اطلاعات مالی تعاونی‌های کشور، از پشتیبانی روزآمد تکنولوژی اطلاعات (IT) برخوردار بوده و بهره کافی از آن برده است. به طوری که برای اولین بار سامانه الکترونیکی جامعی برای دریافت اطلاعات تفصیلی از تعاونی‌های کشور طراحی و بخشی از اطلاعات مورد نیاز حساب‌های تعاون از طریق آن دریافت شده است.

تهیه و تدوین حساب‌های بخش تعاون بدون حمایت‌های بی‌دریغ معاون وقت وزارت تعاون و نیز معاون امور تعاون وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی امکان پذیر نبود. مجموعه حاضر مرهون تلاش‌های مشترک همکاران مرکز آمار ایران و همکاران وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی است، که در تمامی زمینه‌ها اعم از مراحل مطالعاتی، طراحی فرم‌ها و راهنماهای آمارگیری، گردآوری اطلاعات به روش‌های مختلف، پردازش داده‌ها، انجام محاسبات و تهیه حساب‌ها از هیچ کوششی دریغ نورزیده‌اند. دفاتر آمار و اطلاعات استانداری‌ها و ادارات کل تعاون، کار و رفاه اجتماعی در استان‌های کشور نیز سهم عمده‌ای در گردآوری اطلاعات داشته‌اند.

بدینوسیله از تلاش‌های بی‌شائبه تمامی همکارانی که مسئولیت گردآوری اطلاعات، تهیه حساب‌ها و تهیه گزارش‌های مربوط را به عهده داشته‌اند و یا در این امر خطیر نقش داشته‌اند، سپاسگزاری و قدردانی می‌شود.

ارائه نظرات، پیشنهادات و راهنمایی‌های ارزنده صاحب‌نظران در جهت تکامل فعالیت‌های آتی در این زمینه مغتنم خواهد بود.

عادل آذر

رئیس مرکز آمار ایران

فهرست مندرجات

پیشگفتار

مقدمه ۶

فصل اول – شناخت ابعاد قانونی و نظری تعاونی‌ها ۱۰

۱. پیشینه تعاون ۱۰
۲. جایگاه قانونی بخش تعاون ۱۳
۳. ارزش‌ها و اصول حاکم بر تعاون ۱۷
۴. تعریف تعاونی ۱۸
۵. انواع تعاونی در ایران ۲۱
۶. تعاونی‌های پشتیبانی ۲۷
۷. نهادهای دولتی و بین‌المللی پشتیبان تعاون ۲۹
۸. اهداف تعاونی‌ها ۳۱

فصل دوم – ارکان حساب‌های اقماری بخش تعاونی ۳۲

۱. منابع بین‌المللی مبنای محاسبات ۳۲
۲. حساب‌های اقماری ۳۴
۳. تجربه جهانی در تهیه حساب‌های اقماری بخش تعاون ۳۵
۴. تعاریف و مفاهیم اساسی ۳۸
۵. پوشش فعالیت‌های اقتصادی ۴۱

فصل سوم – مطالعات و برنامه‌ریزی ۴۶

۱. شناسائی، گردآوری و مطالعه مدارک و مستندات ۴۶
۲. طراحی ساختار اجرایی ۴۶
۳. تعیین پوشش بخش تعاون ۴۷
۴. امکان‌سنجی آماری ۴۸
۵. تعیین روش‌های گردآوری داده‌ها ۴۹
۶. تعیین اقلام آماری ۵۰

فصل چهارم – گردآوری اطلاعات ۵۶

۱. اجرای طرح آمارگیری نمونه‌ای ۵۷
۲. گردآوری اطلاعات از طریق سامانه الکترونیکی در قالب صورت‌های مالی ۶۱

فصل پنجم - نتایج حساب‌های بخش تعاون ۷۵

۱. بررسی کلی اقتصاد تعاون ۷۵

۲. بررسی اقتصاد تعاون در سطح بخش‌ها ۱۰۴

پیوست‌ها ۱۴۰

پیوست ۱ - بیانیه سازمان ملل

پیوست ۲ - پرسشنامه فیزیکی صورتهای مالی تعاونی‌ها

پیوست ۳ - نمونه پرسشنامه طرح‌های آمارگیری

پیوست ۴ - بروشور تبلیغات

مقدمه

از دیدگاه نظریه‌های تعاون، هم زمان با پیدایش تمدن بشری تعاون نیز وجود داشته است. انسان‌های اولیه مجبور شدند یاد بگیرند که با یکدیگر کار کنند و نیازهای روزمره خود را باهم تأمین کنند. آن‌ها وقتی اسکان پیدا کردند زمین را با کمک یکدیگر پاک - می‌کردند، سنگ‌ها را باهم می‌شکستند، دانه را باهم می‌کاشتند، از کاشته‌های خود باهم مراقبت می‌کردند و بعد از برداشت محصولشان، باهم جشن می‌گرفتند و در آنچه که برداشت کرده بودند به طور مساوی سهیم می‌شدند.

تعاونی به مفهوم امروز آن، بخشی از جامعه گسترده‌تر اقتصاد اجتماعی^۱ است. جامعه اقتصاد اجتماعی مجموعه‌ای از بنگاه‌های خصوصی را تشکیل می‌دهد که به صورت رسمی سازماندهی شده‌اند، در تصمیم‌گیری‌ها مستقل‌اند، عضویت در آن‌ها آزاد است و به منظور ارضای نیازهای اعضایشان از طریق بازار، کالا تولید کرده و یا انواع خدمات مالی و غیرمالی عرضه می‌کنند. در این بنگاه‌ها تصمیم‌گیری و توزیع سود بین اعضا به طور مستقیم با سرمایه یا حق‌الزحمه هریک از اعضا ارتباطی ندارد و هریک از اعضا تنها یک حق رأی دارد. جامعه اقتصاد اجتماعی شامل نهادهای زیر است:

- تعاونی‌ها^۲
- تشکل‌های همیاری^۳
- انجمن‌ها^۴
- بنیادها^۵

تعاونی‌ها و تشکل‌های همیاری، دو نهاد بسیار مهم این جامعه هستند ولی درعمل، تعاونی‌ها ستون فقرات آن را تشکیل می‌دهند. تعاونی‌ها سازمان‌هایی هستند که توسط اعضا برای اعضا اداره می‌شوند.

از بسیاری جهات، تعاونی‌ها مشابه سایر بنگاه‌ها هستند. امکانات فیزیکی مشابهی دارند، وظایف مشابهی را انجام می‌دهند و از روش‌های دقیق کسب و کار پیروی می‌کنند. تعاونی‌ها معمولاً با تهیه اساسنامه، تابع قوانین دولت هستند و این ضمانتی برای حق فعالیت کسب و کار آن‌ها است. آئین نامه‌ها و مدارک قانونی را تنظیم می‌کنند. اعضا، هیأت مدیره را انتخاب می‌کنند. هیأت مدیره سیاست‌ها را تعیین می‌کند و مدیر استخدام می‌کند تا فعالیت‌های روزمره را اداره کند.

ولی از برخی جهات دیگر، تعاونی‌ها کاملاً متفاوت با بنگاه‌ها هستند. این تفاوت‌ها را می‌توان در اهداف تعاونی‌ها، در مالکیت و کنترل آن‌ها، و در چگونگی توزیع سود بین اعضا مشاهده کرد. این تفاوت‌ها در اصول تعاون که جنبه‌های منحصر به فرد فعالیت کسب و کار مبتنی بر تعاونی را توضیح می‌دهند، منعکس می‌شوند.

در جهان امروز، تعاونی‌ها بیش از یک میلیارد نفر را در سراسر جهان به هم مرتبط ساخته‌اند. طبق گزارش سازمان ملل، بیش از نیمی از جمعیت جهان معیشت خود را از طریق محصولات تولید شده توسط تعاونی‌ها تأمین می‌کنند. نگاهی به آمار جهانی در سال‌های ۲۰۰۷ الی ۲۰۱۰، توان و گستره تعاونی‌ها و نقش برجسته و تأثیر گذار اقتصادی و اجتماعی آن‌ها را در کشورهای مختلف نشان می‌دهد.

^۱ Social economy

^۲ Co-operatives

^۳ Mutual sociations

^۴ Associations

^۵ Foundations

- ✓ در آسیا ۴۵/۳ میلیون نفر عضو تعاونی هستند.
- ✓ در آرژانتین ۹/۳ میلیون نفر یعنی ۲۳/۵ درصد از جمعیت کشور عضو تعاونی‌ها هستند. در بلغارستان ۳۳ درصد، کانادا ۴۰ درصد و ایالت کبک کانادا ۷۰ درصد، فرانسه ۳۸ درصد، آمریکا ۲۵ درصد، سنگاپور ۵۰ درصد، آلمان ۲۵ درصد، مالزی ۲۷ درصد جمعیت و در هندوستان ۲۳۹ میلیون نفر عضو تعاونی هستند.
- ✓ در ژاپن ۳۳ درصد خانوارها، در اندونزی ۲۷/۵ درصد و در فنلاند ۶۲ درصد خانوارها عضو تعاونی هستند. نگاهی به آمارهای اقتصادی، نقش تعاونی‌ها را در اقتصاد کشورها نشان می‌دهد:
- تعاونی‌های فنلاند مسئولیت ۷۴ درصد از محصولات گوشتی، ۹۶ درصد از محصولات لبنی، ۵۰ درصد از تولید تخم مرغ، ۳۴ درصد از محصولات جنگلی و ۳۴/۲ درصد از تمام سپرده های فنلاند را در اختیار دارند.
- در کنیا، تعاونی‌ها ۷۰ درصد بازار قهوه، ۷۶ درصد بازار لبنیات و ۹۵ درصد بازار پنبه را در اختیار دارند.
- در فرانسه، گردش مالی تعاونی‌ها بیش از ۱۸۱ میلیارد یورو است، ۴۰ درصد محصولات غذایی و کشاورزی و ۲۵ درصد خرده فروشی متعلق به تعاونی‌ها است.
- در کره، بیش از ۲ میلیون کشاورز، حدود ۹۰ درصد جمعیت کشاورزان، عضو تعاونی‌ها هستند و ستانده متعلق به این تعاونی‌ها حدود ۱۱ میلیارد دلار آمریکا است. تعاونی شیلات در کره ۷۱ درصد از بازار شیلات را در اختیار دارد.
- در اسلووانی، تعاونی‌های کشاورزی ۷۲ درصد بازار شیر، ۷۹ درصد بازار گاو، ۴۵ درصد بازار گندم و ۷۷ درصد بازار تولید سیب زمینی را در اختیار دارند.
- در موریتانی بیش از ۵۰ درصد تولید نیشکر، ۱۰ درصد تولید شکر، ۷۵/۵ درصد تولید پیاز، ۴۰ درصد تولید سیب زمینی و ۷۰ درصد تولید میوه و سبزیجات تازه متعلق به تعاونی‌ها است و در نهایت سهم تعاونی اتوبوسرانی از حمل و نقل ۳۰ درصد حمل و نقل ملی است.
- در نیوزیلند ۲۲ درصد از سهم GDP توسط تعاونی‌ها تولید می‌شود، ۹۵ درصد بازار لبنیات و ۹۵ درصد از سهم صادرات لبنیات در اختیار تعاونی‌ها است. ۷۰ درصد بازار گوشت، ۵۰ درصد عرضه محصولات کشاورزی، ۷۰ درصد بازار کود، ۷۵ درصد بازار عمده فروشی کود و ۶۲ درصد بازار خواروبار در اختیار تعاونی‌ها است.
- در اوروگوئه ۹۰ درصد بازار تولید شیر، ۳۴ درصد بازار عسل و ۳۰ درصد بازار گندم متعلق به تعاونی‌ها بوده و ۶۰ درصد از تولیدات تعاونی‌ها به ۴۰ کشور در سرتاسر جهان صادر می‌شود.
- در آمریکا ۳۰۰۰۰ تعاونی در ایالات متحده که محدوده عمل آن‌ها در ۷۳۰۰۰ نقطه تجاری در سرتاسر آمریکا است، صاحب ۳ تریلیارد (3×10^{11}) دلار دارایی هستند و سالانه بیش از ۵۰۰ میلیارد درآمد تولید کرده و ۲۵ میلیارد دلار دستمزد می‌پردازند.
- در نروژ تعاونی‌های کشاورزی ۹۶ درصد بازار شیر خام، ۵۵ درصد بازار پنیر، بیش از ۷۰ درصد بازار تخم مرغ، و ۶۲ درصد بازار دانه و بذر را در اختیار دارند. ۱۳۰ تعاونی مصرف کنندگان ۲۴ درصد از بازار مصرف کننده را در اختیار دارند.
- ۷۱ تعاونی ساختمان و مسکن ۱۵ درصد سهام مسکن را در اختیار دارد و این سهم در مناطق شهری به ۴۰ درصد می‌رسد و تعاونی‌های بیمه ۳۰ درصد بیمه (به جز بیمه عمر) را در اختیار دارند.

آمارهای فوق و بسیاری از آمارهای دیگر نشان از نقش و اهمیت اقتصادی تعاونی‌ها در بسیاری از کشورهای جهان دارد. اهمیت این بخش تا حدی است که سازمان ملل متحد سال ۲۰۱۲ را به عنوان سال بین‌المللی تعاون اعلام کرده است.

در ایران علیرغم این که تعاونی‌های سنتی به صورت زراعت دسته جمعی با نام‌های مختلف نظیر بنه در روستاهای کشور از دیرباز رواج داشته است، اولین تعاونی رسمی در سال ۱۳۱۴ تأسیس شده است. تعاونی‌های رسمی در ایران هرچند نسبت به تعاونی‌های کشورهای جهان سابقه طولانی ندارند، لیکن از زمان تشکیل آن‌ها حمایت‌های بیشماری را در زمینه‌های مختلف اعم از حمایت‌های مالی، تربیت کادر متخصص با استفاده از امکانات داخل و خارج کشور، ترویج فرهنگ تعاونی، آموزش تعاون، وضع قوانین و مقررات متعدد برای گسترش و حمایت از این بخش، از طرف دولت در پی داشته است.

کاستی‌های موجود در زمینه آمارهای اقتصادی برای سنجش عملکرد این بخش، ناشناخته بودن نقش اقتصادی تعاونی‌ها را در گستره اقتصاد کشور موجب شده است. در گذشته فعالیت‌های پراکنده‌ای برای تعیین سهم بخش تعاون در اقتصاد کشور صورت گرفته است که مهمترین آن‌ها اجرای یک طرح مطالعاتی در سال ۱۳۷۵ است که در آن اقدام به جمع‌آوری اطلاعات اقتصادی تعاونی‌ها در مقیاس محدود شده است. نتایج حاصل از این طرح نشان داده است که سهم تعاون در اقتصاد ملی به میزان ۲/۸ درصد بوده است. علاوه بر این در سال ۱۳۸۸ نیز توسط یک شرکت مشاوره‌ای با استفاده از مدل‌های اقتصاد سنجی، سهم تعاون برآورد شده است ولی هیچگاه حساب‌های بخش تعاون توسط یک نهاد رسمی متولی تهیه و تولید آمارهای حساب‌های ملی کشور، محاسبه و منتشر نشده و فعالیت‌های پراکنده‌ای که در این زمینه انجام شده است منجر به تهیه حساب‌های این بخش نشده است.

به این ترتیب، از سال‌ها پیش لزوم تهیه آمارهای جامع اقتصادی که عملکرد اقتصادی این بخش را به تصویر بکشد هم از طرف وزارت تعاون وقت و هم از طرف مرکز آمار ایران احساس می‌شد. در پی این نیاز و بنا به درخواست وزارت تعاون سابق، از اواخر سال ۱۳۸۸ جلسات مشترکی میان مدیران و کارشناسان مرکز آمار ایران و این وزارتخانه برگزار شد تا امکان تهیه حساب‌های اقماری بخش تعاون بررسی شود. پس از بررسی ابعاد مختلف کار، گزارشی در این زمینه تهیه و به مسئولین دو دستگاه ارائه شد. این گزارش حاوی پیشنهادهایی مبنی بر همکاری مشترک دو نهاد و نیز روش‌های گردآوری آمارهای مورد نیاز بود. پس از یک وقفه زمانی و انجام یک سلسله مقدمات کار، در جلسه‌ای که با حضور آقای دکتر عباسی وزیر تعاون وقت و آقای دکتر عادل آذر رئیس مرکز آمار ایران و جمعی از معاونان و مدیران دو دستگاه در تاریخ دوم دی ماه سال ۱۳۸۹ تشکیل شد، طرح تهیه حساب‌های اقماری تعاون به تصویب رسید و مقرر شد منابع مالی آن توسط وزارت تعاون تأمین شود.

هدف از اجرای این طرح علاوه بر تعیین نقش اقتصادی تعاونی‌ها در کشور برای یک دوره زمانی معین، ایجاد زیربنای آماری قوی برای پیگیری سریع نحوه عمل این بخش در سال‌های آتی و بررسی روند پیشرفت آن در طول زمان با بهره‌گیری از امکانات الکترونیکی بوده است.

گزارش حاضر به نحوی تهیه شده است که پایه و اساس فعالیت‌های بعدی در زمینه تهیه حساب‌های اقماری بخش تعاون باشد. این گزارش شامل ۵ فصل و ۴ پیوست بوده و حاوی مطالبی به شرح زیر است:

در فصل اول، شناخت کلی تعاونی‌ها از ابعاد مختلف نظیر پیشینه تعاونی‌ها در ایران و جهان، جایگاه قانونی آن‌ها در قانون اساسی و برنامه‌های مختلف توسعه، قوانین خاص این بخش، ارزش‌ها و اصول حاکم بر تعاون، تعریف تعاونی و انواع آن، ویژگی‌ها و اهداف تعاونی‌ها و نهادهای پشتیبان این بخش مد نظر قرار گرفته است.

درفصل دوم، تعاریف و مفاهیم پایه‌ای، مستندات بین‌المللی مبنای تهیه حساب‌های تعاون، طبقه‌بندی‌های بین‌المللی مورد استفاده، تجربه‌های جهانی در زمینه تهیه حساب‌های اقماری بخش تعاون و به طور کلی ماهیت حساب‌های اقماری مورد بحث قرار است. فصل سوم، به موضوع مطالعات و برنامه‌ریزی اختصاص داده شده است که عمدتاً مطالبی را در زمینه گردآوری مستندات و مدارک، طراحی ساختار اجرائی، تعیین پوشش بخش تعاون، تعیین روش‌های گردآوری داده‌ها، تعیین اقلام آماری در بر می‌گیرد. فصل چهارم، کلاً به موضوع گردآوری اطلاعات به روش‌های مختلف پرداخته است. این فصل حاوی مطالبی از قبیل چارچوب سازی، جامعه آماری و روش نمونه‌گیری، طراحی پرسشنامه‌ها و تدوین دستورالعمل‌ها، عملیات میدانی، استخراج داده‌ها، طراحی سامانه الکترونیکی، طراحی فرم‌های الکترونیکی، تهیه شناسنامه اقلام و گردآوری الکترونیکی اطلاعات است. در فصل پنجم، نتایج حساب‌های اقماری تعاون به صورت جدول‌ها و نمودارهای حاوی آمارهای اقتصادی این حساب‌ها ارائه شده و نیز به تحلیل داده‌ها پرداخته شده است. مستنداتی نظیر پرسشنامه‌ها، فرم فیزیکی گزارش‌های مالی، بروشور تبلیغاتی و خبر رسانی و نیز بیانیه سازمان ملل متحد در مورد سال بین‌المللی تعاون در پیوست نشریه درج شده است.

فصل اول - شناخت ابعاد قانونی و نظری تعاونی‌ها

۱. پیشینه تعاون

در این فصل پس از مروری بر پیشینه تعاون در ایران و جهان، جایگاه قانونی بخش تعاون، ارزش‌ها و اصول حاکم بر تعاون، تعریف تعاونی، انواع تعاونی، نهادهای پشتیبان تعاونی‌ها، تعریف و ویژگی‌های تعاونی‌ها و اهداف تعاونی‌ها مورد بحث قرار می‌گیرد.

۱-۱ - پیشینه تعاون در ایران

در ایران قدیم علاوه بر اینکه عده‌ای از مردم متمکن و خیراندیش برای ایجاد رفاه و آسایش عمومی به یک سلسله اقدامات عمرانی از قبیل ساختن راه، ایجاد پل، کاروانسرا، مسجد، آب انبار، ابنیه و اماکنی نظیر آن‌ها مبادرت می‌کرده‌اند، مردم عادی نیز در این گونه موارد به نحوی با یکدیگر همکاری کرده و اگر سرمایه‌ای هم نداشتند، بازوهای خود را به کار می‌انداختند. بهترین نمونه و طرز همکاری را می‌توان در روستاهای کشور مشاهده کرد زیرا کشاورزان ایرانی اغلب عملیات کشت، وجین، آبیاری، برداشت و درو را با کمک یکدیگر انجام می‌دادند. این نوع همکاری که زراعت جمعی با حفظ خصوصیات مالکیت و انتفاع فردی است، نوعی تعاونی سنتی تلقی می‌شود. تعاونی‌های سنتی که یکی از انواع برجسته مشارکت در جامعه انسانی است با نام‌های مختلف نظیر بنه یا حراثه، واره و ... در مناطق مختلف کشور وجود دارد.

هرچند در کشورهای دارای اقتصاد سرمایه‌داری و سوسیالیستی، تعاونی‌های رسمی از نخستین سال‌های دهه نوزدهم شکل گرفته است، در ایران با وجود پیشینه طولانی تعاونی‌های سنتی، نوع رسمی آن بیش از چند دهه سابقه ندارد به طوری که برای اولین بار، در قانون تجارت سال ۱۳۰۳ موادی به تعاونی‌های تولید و مصرف اختصاص داده شد ولی به طور رسمی اولین شرکت تعاونی روستائی در سال ۱۳۱۴ براساس قانون تجارت سال ۱۳۱۱ در منطقه داود آباد گرمسار توسط دولت تشکیل و آغاز به کار کرد. تا سال ۱۳۲۰ در اثر تلاش‌های افرادی که برای کسب دانش و فن به کشورهای غربی اعزام و با این نوع سازمان‌های اقتصادی و اجتماعی آشنا شده بودند، سه شرکت تعاونی روستائی با عضویت ۱۰۵۰ کشاورز تشکیل شد ولی به دلایلی از قبیل بی‌سوادی طبقات پائین جامعه و نارسائی قوانینی که خاص جوامع صنعتی و در دوره‌ای از عمر آن‌ها وضع شده بود، نتایج درخشانی از آن‌ها حاصل نشد. بعد از سال ۱۳۲۰، برای توسعه شرکت‌های تعاونی اقداماتی از قبیل اعزام هیأتی به شهرها و روستاها برای آشنا ساختن مردم به مفهوم قوانین تعاونی و برانگیختن حس مسئولیت تولیدکنندگان و نیز واگذاری توزیع فرآورده‌های کارخانجات دولتی به شرکت‌های تعاونی مصرف صورت گرفت ولی وقوع جنگ جهانی دوم برنامه‌های فوق را تحت‌الشعاع قرار داد. بعد از جنگ جهانی دوم تعاونی‌ها از دو جهت گسترش پیدا کردند:

۱. افرادی که دارای سوابق ذهنی از تعاونی کشورهای دیگر بودند برای پاسخگویی به مشکلات بعد از جنگ اقدام به

تشکیل تعاونی‌های مصرف در سطح شهرها کردند.

۲. مؤسسات خارجی نظیر سازمان جهانی خواربار و کشاورزی، دفتر بین‌المللی کار، هیأت عملیات اقتصادی و عمرانی آمریکا

در ایران، مؤسسات آمریکایی نظیر بنیاد فورد و مؤسسه خاور نزدیک و مؤسسات تعاونی بین‌المللی کشورهای اروپائی اقداماتی را در مورد تأسیس و اداره شرکت‌های تعاونی کشاورزی و مصرف کارگری انجام دادند. برخی از این اقدامات عبارت بودند از:

- اعزام کارشناسان به ایران برای تعلیم و راهنمایی‌های لازم

- اعزام کارمندان تحصیل کرده وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی برای مطالعه در امور شرکت‌های تعاونی و اعطای بورس‌های خارج از کشور
- اعطای کمک‌های مالی و تأمین وسایل کار
- ارائه کمک‌های فنی

تعداد تعاونی‌های تشکیل شده تا سال ۱۳۳۰ حدود صد شرکت بود که اکثر آن‌ها فعالیت مؤثری نداشتند. در سال ۱۳۳۲ اولین قانون تعاونی ایران به صورت لایحه قانونی با الهام از قانون کشورهای دیگر به تصویب رسید. در سال ۱۳۳۴ این لایحه با اصلاحاتی به عنوان اولین قانون تعاون کشور به تصویب مجلس وقت رسید که پایه و اساس تعاونی‌های کشور به خصوص بعد از سال ۱۳۴۱ قرار گرفت. در سال ۱۳۴۱ براساس قانون اصلاحات ارضی، کشاورزانی که زمین دریافت می‌کردند می‌بایست قبلاً عضویت یک شرکت تعاونی روستائی را می‌پذیرفتند. به این ترتیب بیش از ۸ هزار شرکت تعاونی روستائی در مدت زمان کوتاهی تشکیل شد که پس از ادغام، تعداد آن‌ها به حدود ۳ هزار شرکت رسید. تعاونی‌های مصرف، توزیع و ... نیز پس از سال ۱۳۴۶ که سال تعاون اعلام شده بود گسترش قابل توجهی پیدا کرد. در این مدت سازمان‌هایی نیز نظیر سازمان مرکزی تعاون روستائی ایران، سازمان مرکزی تعاون کشور، وزارت تعاون و اصلاحات ارضی و ... تشکیل شد. در سال ۱۳۵۰ قانون شرکت‌های تعاونی با مطالعه قانون سایر کشورها تهیه و تصویب شد که موادی از آن هنوز هم مبنای کار تعاونی‌های کشور است.

بعد از انقلاب اسلامی ایران، در اثر همکاری‌های جمعی برای توزیع عادلانه کالا در اعتصاب‌های متمادی دوران انقلاب باور عمومی نسبت به تعاون تغییر یافت و تعاون نه تنها به عنوان وسیله‌ای برای رفع نیاز مشترک بلکه راهی برای توسعه اقتصادی به عنوان یک بخش از نظام اقتصادی کشور به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (اصل‌های ۴۳ و ۴۴) راه یافت. طبق اصل ۴۳، به منظور تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، باحفظ آزادی او، اقتصاد جمهوری اسلامی ایران براساس ضوابطی استوار می‌شود که یکی از آن‌ها در بند ۲ این اصل به شرح زیر بیان شده است:

تأمین شرایط و امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل و قراردادن وسایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند، در شکل تعاونی، از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص منتهی شود و نه دولت را به صورت یک کارفرمای بزرگ مطلق درآورد. این اقدام باید با رعایت ضرورت‌های حاکم بر برنامه‌ریزی عمومی اقتصاد کشور در هر یک از مراحل رشد صورت گیرد.

طبق اصل ۴۴، نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی استوار است. به این ترتیب پس از انقلاب اسلامی ایران با طرح بخش تعاون در قانون اساسی، این بخش از اهمیت بیشتری برخوردار شد.

۲-۱ - پیشینه تعاون در جهان

در جوامع انسانی باستانی، مردم یاد گرفته بودند برای این که در شکار، ماهیگیری، تأمین خوراک، ساخت سرپناه و ارضای سایر نیازهای فردی خود موفق شوند، باید با یکدیگر همکاری کرده به طور جمعی کار کنند. مورخان مدارکی از تعاون را در جوامع بابل، یونان و مصر باستان و در میان بومیان آمریکا و قبائل آفریقائی و بسیاری از جوامع دیگر به دست آورده‌اند.

در زمان باستان، کشاورزی بدون کمک و همیاری متقابل کشاورزان غیر ممکن بود. آن‌ها برای دفاع از زمین، برداشت محصولات زراعی، ساخت طویله و انبار و شراکت در تجهیزات به یکدیگر متکی بودند. این نوع مثال‌ها از تعاونی غیر متشکل (کار با یکدیگر) هسته اولیه تعاونی‌های امروز است.

اولین تعاونی‌ها در اروپا در اواخر قرن ۱۸ و اوایل قرن ۱۹ در زمان انقلاب صنعتی ایجاد شد. وقتی مردم از مزرعه به شهرهای در حال رشد کوچ کردند، مجبور شدند برای تأمین خوراک خانواده خود به فروشگاه‌ها متکی باشند، زیرا دیگر نمی‌توانستند خودشان خوراکی مورد نیاز خود را بکارند و پرورش دهند. مردمی که کار می‌کردند کنترل بسیار کمی بر کیفیت خوراک یا شرایط زندگی خود داشتند. آن‌هایی که پول بیشتری به دست می‌آوردند قدرت بیشتری هم نسبت به کسانی که پول کمتری داشتند، کسب می‌کردند. تشکیل تعاونی‌های اولیه راهی بود برای حفظ منافع اعضای کم قدرت جامعه یعنی کارگران، مصرف‌کنندگان، کشاورزان و تولیدکنندگان.

در انگلستان، مصرف‌کنندگان از سوء استفاده صاحبان فروشگاه‌های بزرگ که بسیاری از آن‌ها برای افزایش سود خود محصولات تقلبی عرضه می‌کردند، به ستوه آمده بودند. لذا گروهی از مردم تصمیم گرفتند پولشان را رویهم بگذارند و مواد خوراکی مورد نیازشان را با هم از عمده فروشی خریداری کرده بین خود تقسیم کنند. کیفیت بالای محصولات خریداری شده و پس‌اندازی که عایدشان شده بود، توجه آن‌ها را جلب کرد.

در سال ۱۸۴۳، کارگران کارخانه نساجی «روچ دیل» انگلستان اعتصاب کردند. ولی وقتی اعتصاب با شکست مواجه شد، راه دیگری را برای بهبود زندگی خود جستجو کردند. بجای این که ترتیب اعتصاب دیگری را بدهند یا از گروه‌های خیریه کمک بخواهند، برخی از آن‌ها تصمیم گرفتند کنترل یکی از عاجل‌ترین و پرفشارترین زمینه‌های زندگی خود را به دست بگیرند. آن‌ها اعتقاد داشتند که بجای فروشگاه‌های بزرگ به فروشگاه مواد غذایی که مال خودشان باشد، نیاز دارند. یک گروه بیست و هشت نفره «جامعه پیشگامان برابری روچ دیل» را ایجاد کردند.

این پیشگامان بعد از این که به مدت یک سال پس‌انداز کردند، فروشگاه تعاونی خود را در یک غروب سرد ماه دسامبر سال ۱۸۴۴ افتتاح کردند. هرچند آن‌ها توافق کرده بودند فقط کره، شکر، آرد و جو بفروشند، علاوه بر این‌ها شمع هم برای روشنایی شب می‌فروختند. شمع را به صورت فله می‌خریدند و آنچه را که استفاده نمی‌کردند به اعضای خود می‌فروختند.

گروه روچ دیل اولین گروهی نبودند که تعاونی تشکیل دادند بلکه اولین گروهی بودند که تعاونی آن‌ها با موفقیت مواجه شد. این گروه برای اجتناب از اشتباه‌های تعاونی‌های گذشته و برای کمک به تعاونی‌های دیگر، فهرستی از اصول عملیاتی حاکم بر سازمانشان را تهیه کردند. روچ دیل هنوز به عنوان پایه گذار جنبش تعاونی مدرن شناخته می‌شود.

در ایالات متحده آمریکا، ریشه تعاونی‌ها به زمان استعمار برمی‌گردد. اولین گروه‌های تعاونی در آمریکا نیز مانند همکارانشان در انگلستان برای به دست آوردن نفوذ اقتصادی روش‌هایی را آزمایش کردند. یکی از اولین تعاونی‌ها که در حال حاضر نیز فعال است، در سال ۱۷۵۲ توسط بنیامین فرانکلین ایجاد شد. این تعاونی قدیمی‌ترین تعاونی ایالات متحده است که سابقه آن به قبل از گروه روچ دیل بر می‌گردد ولی جایگاه آن در تاریخ کمتر شناخته شده است.

بسیاری از تعاونی‌های آمریکائی در درجه اول برای منافع کشاورزان تشکیل شدند. برخی از تعاونی‌ها کشاورزان را کمک می‌کردند تا هزینه‌هایشان را از طریق خریدهای مشترک تدارکاتشان نظیر علوفه، تجهیزات، ابزار و بذر پائین نگه دارند. برخی تعاونی‌های بازاریاب کشاورزان را کمک می‌کردند تا از طریق رویهم گذاشتن محصولاتشان و فروش در مقیاس بزرگ، بهترین قیمت را برای محصولاتشان به دست آورند. برخی دیگر نیز خدمات انبارداری برای کشاورزان فراهم می‌کردند.

در ایالات متحده آمریکا، گروهی از مصرف کنندگان نیز که تعاونی‌های مصرف انگلستان و موفقیت کشاورزان آمریکائی توجه آن‌ها را جلب کرده بود، اقدام به تشکیل جوامع حامی مصرف کنندگان کردند که منجر به تأسیس فروشگاه‌های در بوستون در سال ۱۸۴۵ شد. این جوامع تحت تأثیر مسائل سیاسی و اجتماعی آن زمان از هم پاشیده شد و همه جوامع فوق تا آخر جنگ‌های داخلی آمریکا از دور خارج شدند.

بسیاری از تعاونی‌های آمریکائی به دلیل کافی نبودن سرمایه، ضعف مدیریت و فقدان درک اعضا از اصول تعاون با شکست مواجه شدند. این وضعیت تا اوائل سال‌های ۱۹۰۰ که تعاونی‌ها در ایالات متحده شروع به کسب موفقیت‌های دراز مدت کردند، ادامه داشت. تعاونی‌های مصرف آمریکا طی سالیان متمادی فراز و نشیب‌های زیادی را تجربه کرده است. اولین موج این فراز و نشیب‌ها در اوائل قرن بیستم در طرحی اتفاق افتاد که براساس آن مصرف کنندگان طوری سازماندهی می‌شدند که از یک عمده فروشی تعاونی به طور گروهی خرید کنند. این عمده فروش از طریق اعمال مدیریت، تأمین سرمایه و سایر خدمات کمک می‌کرد تا این گروه خریدار عملیاتشان را به خرده فروشی تبدیل کنند. ولی وقتی عمده فروشان دچار مشکل شدند، کل سیستم از هم پاشید و بسیاری از تعاونی‌ها در طول این دهه تعطیل شدند.

بحران بزرگ سال‌های ۱۹۳۰ منجر به موج بزرگ دیگری در جهت رشد تعاونی‌ها در مناطق شهری و روستائی شد. لیکن تعدادی از تعاونی‌های تشکیل شده نتوانستند موفق عمل کنند. در اواخر سال‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، با پیدایش افکار و فلسفه برابری و تساوی، موج جدیدی از تعاونی‌ها توسط اعضای جوان و ایده‌لیست بوجود آمد که با روش‌های گوناگونی اداره می‌شد. بسیاری از این تعاونی‌ها به دلیل مشکلات مشابه پیشگامان تعاون نظیر سرمایه ناکافی، حمایت ناکافی اعضا، عدم توانائی در اداره فعالیت، داشتن اعتقاد قوی‌تر به ایده‌لیسم نسبت به موفقیت اقتصادی، عدم حمایت کافی از طرف عمده‌فروشان و مقاومت در برابر اتحاد، موفق نبودند.

جنبش تعاونی مصرف در ایالات متحده آمریکا برعکس اروپا و آسیا، دارای موفقیت پیوسته‌ای نبوده است ولی هر موج رشد تعاونی‌ها، حداقل برای مدت زمانی موجب برانگیخته شدن اشتیاق برای تجربه ایده و ابداع جدید و کسب موفقیت در بازار مصرف می‌شد.

۲. جایگاه قانونی بخش تعاون

مبنای قانونی بخش تعاون در ایران را قوانین متعددی تشکیل می‌دهد که مهمترین آن‌ها قانون اساسی است و این حاکی از اهمیت جایگاه تعاون در اقتصاد ایران است. برخی از قوانین به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱- ۲ - قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

براساس اصل ۴۴ قانون اساسی، نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه ریزی منظم و صحیح استوار است.

بخش دولتی شامل کلیه صنایع بزرگ، صنایع مادر، بازرگانی خارجی، معادن بزرگ، بانکداری، بیمه، تامین نیرو، سدها و شبکه‌های آبرسانی، رادیو تلویزیون، پست و تلگراف و تلفن، هواپیمایی، کشتیرانی، راه و راه آهن و مانند این‌ها است که به صورت مالکیت عمومی و در اختیار دولت است.

بخش تعاونی شامل شرکت‌ها و مؤسسات تعاونی تولید و توزیع است که در شهر و روستا بر طبق ضوابط اسلامی تشکیل می‌شود.

بخش خصوصی شامل آن قسمت از کشاورزی، دامداری، صنعت، تجارت و خدمات می‌شود که مکمل فعالیت‌های اقتصادی دولتی و تعاونی است.

مالکیت در این سه بخش تا جایی که با اصول دیگر این فصل مطابق باشد و از محدوده قوانین اسلام خارج نشود مورد حمایت قانون جمهوری اسلامی است. تفصیل ضوابط و قلمرو هر سه بخش را قانون معین می‌کند.

سیاست‌های کلی اصل ۴۴ که براساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی توسط رهبر پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام تعیین می‌شود، تأکید بر افزایش سهم بخش‌های خصوصی و تعاونی در اقتصاد ملی و کاستن بار مالی و مدیریتی دولت در تصدی فعالیت‌های اقتصادی دارد. جایگاه بخش تعاون را در تمامی سیاست‌های فوق می‌توان به شرح زیر مشاهده کرد:

- توسعه بخش‌های غیردولتی و جلوگیری از بزرگ شدن بخش دولتی: دولت موظف است حداکثر تا پایان برنامه پنج ساله چهارم هرگونه فعالیت را که مشمول عناوین صدر اصل ۴۴ نباشد، به بخش‌های تعاونی، خصوصی و عمومی غیردولتی واگذار کند.

- سیاست‌های کلی بخش تعاون: سیاست‌های کلی این بخش به شرح زیر است:

۱. افزایش سهم بخش تعاون در اقتصاد کشور به ۲۵ درصد در آخر برنامه پنج ساله پنجم
۲. اقدام مؤثر دولت در ایجاد تعاونی‌ها برای بیکاران در جهت اشتغال مولد
۳. حمایت دولت از تشکیل و توسعه تعاونی‌ها از طریق روش‌هایی از جمله تخفیف‌های مالیاتی و ارائه تسهیلات اعتباری حمایتی
۴. رفع محدودیت از حضور تعاونی‌ها در تمامی عرصه‌های اقتصادی از جمله بانکداری و بیمه
۵. تشکیل بانک توسعه تعاون با سرمایه دولت با هدف ارتقای سهم بخش تعاون در اقتصاد کشور
۶. حمایت دولت از دستیابی تعاونی‌ها به بازار نهائی و اطلاع‌رسانی جامع و عادلانه به این بخش
۷. اعمال نقش حاکمیتی دولت در قالب امور سیاست‌گذاری و نظارت بر اجرای قوانین موضوعه و پرهیز از مداخله در امور اجرایی و مدیریتی تعاونی‌ها
۸. توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و سایر حمایت‌های لازم به منظور افزایش کارآمدی و توانمندسازی تعاونی‌ها
۹. انعطاف و تنوع در شیوه‌های افزایش سرمایه و توزیع سهام در بخش تعاونی و اتخاذ تدابیر لازم به نحوی که علاوه بر تعاونی‌های متعارف، امکان تأسیس تعاونی‌های جدید در قالب شرکت سهامی عام با محدودیت مالکیت هر یک از سهامداران به سقف معینی که حدود آن را قانون تعیین می‌کند، فراهم شود.
۱۰. حمایت دولت از تعاونی‌ها متناسب با تعداد اعضا

۱۱. تأسیس تعاونی‌های فراگیر ملی برای تحت پوشش قرار دادن سه دهک اول جامعه به منظور فقرزدایی

- سیاست‌های کلی توسعه بخش‌های غیردولتی از طریق واگذاری فعالیت‌ها و بنگاه‌های دولتی: از نکات مهم مرتبط با بخش تعاون در این بند می‌توان به برخی از آن‌ها به شرح زیر اشاره کرد:

▪ توانمند سازی بخش های خصوصی و تعاونی در اقتصاد و حمایت از آنها جهت رقابت کالا ها در بازار های بین المللی

▪ واگذاری ۸۰ درصد از سهام بنگاه های دولتی مشمول صدر اصل ۴۴ به بخش های خصوصی، شرکت های تعاونی سهامی عام و بنگاه های عمومی غیر دولتی در زمینه معادن و صنایع بزرگ، بانک های دولتی و شرکت های بیمه با استثنائاتی مجاز است.

- سیاست های کلی واگذاری: از نکات مهم این بند در مورد تعاونی ها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

▪ توانمندسازی بخش های خصوصی و تعاونی بر ایفای فعالیت های گسترده و اداره بنگاه های اقتصادی بزرگ

▪ رعایت سیاست های کلی بخش تعاونی در واگذاری ها

▪ اختصاص ۳۰ درصد از درآمدهای حاصل از واگذاری به تعاونی های فراگیر ملی به منظور فقرزدایی

▪ اعطای تسهیلات (وجوه اداره شده) برای تقویت تعاونی ها و نوسازی و بهسازی بنگاه های اقتصادی غیردولتی با اولویت بنگاه های واگذار شده و نیز برای سرمایه گذاری بخش های غیردولتی در توسعه مناطق کمتر توسعه یافته

- سیاست های کلی اعمال حاکمیت و پرهیز از انحصار: هرچند این بند مستقیماً اشاره ای به تعاونی ها ندارد ولی به طور غیرمستقیم از طریق سیاست گذاری ها و اجرای قوانین و مقررات و نظارت در جهت اعمال حاکمیت دولت به طور غیر مستقیم موجبات رشد بخش تعاون را پدید می آورد

۲-۲ - قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

ماده ۱۰۲ قانون برنامه چهارم توسعه به بخش تعاون اختصاص دارد. طبق این ماده دولت موظف است برنامه توسعه بخش تعاونی را با رویکرد استفاده مؤثر از قابلیت های بخش تعاونی در استقرار عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه درآمدها، تأمین منابع لازم برای سرمایه گذاری ها از طریق تجمیع سرمایه های کوچک، اجرای بند ۲ اصل ۴۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، افزایش قدرت رقابتی و توانمند سازی بنگاه های اقتصادی متوسط و کوچک، کاهش تصدی های دولتی، گسترش مالکیت و توسعه مشارکت عامه مردم در فعالیت های اقتصادی مشتمل بر محورهای ذیل تهیه و تا پایان سال ۱۳۸۳ تقدیم مجلس شورای اسلامی نماید.

ا) توانمند سازی جوانان، زنان، فارغ التحصیلان و سایر افراد جویای کار، در راستای برقراری تعاملات اجتماعی لازم جهت شکل گیری فعالیت واحدهای تعاونی

ب) ارتقای بهره‌وری و توسعه و بهبود مدیریت تعاونی ها

ج) ترویج فرهنگ تعاون و اصلاح محیط حقوقی توسعه بخش و ارائه لوایح قانونی مورد نیاز

د) اولویت دادن به بخش تعاونی در انتقال فعالیت ها و کاهش تصدی های بخش دولتی اقتصاد به بخش غیر دولتی

ه) توسعه حیطه فعالیت بخش تعاونی در چارچوب سیاست های کلی برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

و) تسهیل فرآیند دستیابی تعاونی ها به منابع، امکانات، فناوری های نوین و بازارها و بهبود محیط کسب و کار

ز) تسهیل ارتباطات و توسعه پیوندهای فنی، اقتصادی و مالی بین انواع تعاونی ها

۳-۲ - قانون برنامه پنجم توسعه

براساس ماده ۷۵ قانون برنامه پنجم توسعه کشور، به منظور تبادل نظر دولت و بخش‌های خصوصی و تعاونی و تسهیل فعالیت‌های این بخش‌ها، بررسی و رفع موانع کسب و کار و اتخاذ تصمیم مؤثر برای اقدامات لازم در چارچوب قوانین و مقررات موجود و ارائه پیشنهادها و راهکارهای اجرائی مناسب به مراجع ذی‌ربط، شورای گفت و گوی دولت و بخش خصوصی تشکیل شده است که وزیر تعاون، دبیرکل اتاق تعاون ایران و هشت نفر از مدیران عامل شرکت‌های برتر خصوصی و تعاونی از بخش‌ها و رشته‌های مختلف عضو این شورا هستند.

براساس ماده ۸۴ قانون برنامه پنجم توسعه کشور، صندوق توسعه ملی با هدف تبدیل بخشی از عواید ناشی از فروش نفت و گاز و میعانات گازی و فرآورده‌های نفتی به ثروت‌های ماندگار، مولد و سرمایه‌های زاینده اقتصادی و نیز حفظ سهم نسل‌های آینده نفت و گاز و فرآورده‌های نفتی تشکیل می‌شود. اتاق تعاون ایران به عنوان عضو هیئت امنای این صندوق تعیین شده است. اعطای تسهیلات به بخش‌های خصوصی، تعاونی و بنگاه‌های اقتصادی متعلق به مؤسسات عمومی غیر دولتی برای تولید و توسعه سرمایه‌گذاری‌های دارای توجیه فنی مالی و اقتصادی از موارد مهم مصارف صندوق است.

براساس ماده ۱۲۴، دولت به منظور توسعه بخش تعاون و ارتقای سهم آن به بیست و پنج درصد اقتصاد ملی تا پایان برنامه با رویکرد ایجاد اشتغال، عدالت اجتماعی و توانمندسازی اقشار متوسط و کم درآمد جامعه، با رعایت تکالیف و اختیارات مقرر در قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم و اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی اقدامات زیر را انجام می‌دهد:

ا افزایش سهم تعاونی‌ها به پانزده درصد در بازار پولی کشور تا سال چهارم برنامه از طریق فراهم نمودن تسهیلات لازم جهت صدور مجوز فعالیت مؤسسات مالی و پولی و بانک‌های تعاونی

ب افزایش سالانه سرمایه بانک توسعه تعاون و صندوق ضمانت سرمایه‌گذاری تعاون در جهت ارتقاء سهم آن‌ها در رشد بخش تعاونی از محل بخشی از منابع مالی جزء دو ماده ۲۹ قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم و اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی در قالب بودجه‌های سنواتی به منظور اعطای تسهیلات بانکی و پوشش خطر پذیری تعاونی‌های فراگیر ملی با اولویت تعاونی‌های فراگیر ملی با اولویت تعاونی‌های کشاورزی، روستائی و عشایری

ج وزارت تعاون وظایف حاکمیتی و اتاق تعاون مرکزی جمهوری اسلامی ایران و دیگر تشکلهای تعاونی وظایف تصدی‌گری بخش تعاون را بر عهده خواهند داشت. آئین نامه اجرائی این بند با پیشنهاد مشترک وزارت تعاون و اتاق تعاون مرکزی جمهوری اسلامی ایران تهیه و حداکثر ظرف سه ماه پس از تصویب این قانون به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید. هرگونه دخالت دولت در امور اجرائی، مدیریتی، مجامع و انتخابات اتاق‌های تعاون ممنوع است. مفاد این بند نافی وظایف قانونی نظارتی وزارت تعاون نیست.

۴-۲ - قانون بخش تعاونی اقتصاد ج.ا.م صوب ۱۳۷۰ مجلس شورای اسلامی

این قانون که در سال ۱۳۷۰ خاص بخش تعاونی به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده و در سال ۱۳۷۷ اصلاحاتی در آن انجام شده است، دارای ۱۲ فصل و ۷۱ ماده با سرفصل‌های زیر است:

اهداف و ضوابط کلی بخش تعاون (فصل ۱)، عضو (فصل ۲)، سرمایه (فصل ۳)، حساب سود و زیان و تقسیم سود و سایر مقررات مالی (فصل ۴)، تعاونی‌های تولید و توزیع (فصل ۵)، ارکان تعاونی (فصل ۶)، اتحادیه تعاونی (فصل ۷)، تشکیل و ثبت تعاونی (فصل ۸)، ادغام، انحلال و تصفیه (فصل ۹)، اتاق تعاون (فصل ۱۰)، وزارت تعاون (فصل ۱۱)، سایر مقررات (فصل ۱۲)

۵-۲ - قانون شرکت های تعاونی مصوب ۱۳۵۰

این قانون که در سال ۱۳۵۰ به تصویب مجلس سنا رسید و موادی از آن در حال حاضر نیز مبنای کار تعاونی‌های کشور است، دارای ۲۵ فصل و ۱۴۹ ماده با سرفصل‌های زیر است:

تعاریف، کلیات، تشکیل و ثبت شرکت‌های تعاونی، مجمع عمومی، هیأت مدیره، بازرسان، اتحادیه‌های تعاونی، اعتبارات تعاونی، شرکت‌های تعاونی کشاورزی و روستائی، شرکت‌های تعاونی صیادان، شرکت‌های تعاونی مصرف کنندگان، شرکت‌های تعاونی مسکن، شرکت‌های تعاونی اعتبار، شرکت‌های تعاونی آموزشگاه‌ها، شرکت‌های تعاونی صاحبان حرفه‌ها و صنایع دستی، شرکت‌های تعاونی صنایع کوچک و تهیه و توزیع و صاحبان مشاغل آزاد و امثال آن

۶-۲ - قانون تجارت سال ۱۳۱۱ مصوب مجلس شورای ملی

مبحث هفتم مواد ۱۹۰ الی ۱۹۴ این قانون به تعاونی‌های تولید و مصرف اختصاص دارد. نکات مربوط به این مبحث به شرح زیر است:

شرکت تعاونی تولید شرکتی است که بین عده‌ای از ارباب حرف تشکیل می‌شود و شرکاء مشاغل خود را برای تولید و فروش اشیاء یا اجناس به کار می‌برند. اگر در شرکت تولیدی یک عده از شرکاء در خدمت دائمی شرکت نبوده یا از اهل حرفه که موضوع عملیات شرکت است نباشند لااقل دو ثلث اعضا اداره کننده شرکت باید از شرکائی انتخاب شوند که حرفه آن‌ها موضوع عملیات شرکت است.

شرکت تعاونی مصرف شرکتی است که برای مقاصد ذیل تشکیل می‌شود:

- فروش اجناس لازم برای مصارف زندگی اعم از این که اجناس مزبور را شرکاء ایجاد کرده یا خریده باشند.
- تقسیم نفع و ضرر بین شرکاء به نسبت خرید هر یک از آن‌ها

شرکت تعاونی اعم از تولید یا مصرف ممکن است مطابق اصول شرکت سهامی یا بر طبق مقررات مخصوصی که با تراضی شرکا ترتیب داده شده باشد، تشکیل شود. در صورتی که شرکت تعاونی تولید یا مصرف مطابق اصول شرکت سهامی تشکیل شود حداقل سهام یا قطعات سهام ده ریال خواهد بود و هیچ یک از شرکا نمی‌توانند در مجمع عمومی بیش از یک رأی داشته باشند. قانون ثبت شرکت‌ها، قانون کار، قانون مالیات‌های مستقیم و سایر قوانین از این قبیل نیز دارای مواد در جهت ارائه تسهیلات و توسعه بخش تعاون هستند.

۳. ارزش‌ها و اصول حاکم بر تعاون

در سی و یکمین کنگره اتحادیه بین‌المللی تعاون که در سال ۱۹۹۵ در منچستر انگلستان برگزار شد، ارزش‌ها و اصول زیر برای تعاونی‌ها تعیین شد:

۱-۳ - ارزش‌ها

تعاونی‌ها براساس ارزش‌های خودیاری، خود مسئولیتی، دموکراسی، عدالت، انصاف و همبستگی بنا می‌شوند و در عرف بنیانگذاران آن، اعضای تعاونی رفتاری منطبق با ارزش‌های شرافت، گشاده‌روئی، مسئولیت اجتماعی و کمک به دیگران دارند.

۲-۳ - اصول

اصول هفتگانه تعاون در واقع دستورالعمل تعاونی‌ها برای تشکیل و اداره تعاونی‌ها با حفظ ارزش‌های فوق است.

اصل اول - عضویت اختیاری و آزاد: تعاونی‌ها سازمان‌های داوطلبانه هستند و عضویت برای تمامی افرادی که مایل به استفاده از خدمات آن‌ها هستند و مسئولیت‌های ناشی از عضویت را می‌پذیرند آزاد است. هیچ نوع محدودیت جنسی، اجتماعی، نژادی، سیاسی و مذهبی برای عضویت وجود ندارد.

اصل دوم - نظارت دموکراتیک توسط اعضا: تعاونی‌ها سازمان‌های دموکراتیکی هستند که توسط اعضای خود اداره می‌شوند، اعضایی که فعالانه در سیاست‌گذاری‌ها و اتخاذ تصمیمات مشارکت می‌کنند. در تعاونی‌های سطح اولیه (شرکت‌های تعاونی) اعضا از حق رأی مساوی برخوردار هستند (هر عضو یک رأی) و در سطوح دیگر، تعاونی‌ها با شیوه دموکراتیک اداره می‌شوند.

اصل سوم - مشارکت اقتصادی اعضا: اعضا به‌طور عادلانه سرمایه تعاونی خود را تأمین و سود محدودی بابت سرمایه دریافت می‌کنند. سود ویژه حاصل از فعالیت تعاونی در صورت وجود می‌تواند به اشکال زیر مصرف شود:

- به حساب ذخیره غیرقابل تقسیم تعاونی

- افزایش سرمایه اعضا در تعاونی

- ارائه خدمات به اعضا

- توزیع بین اعضا به نسبت مبادلات با تعاونی

اصل چهارم - خود مختاری و عدم وابستگی: تعاونی‌ها سازمان‌های مستقلی هستند که توسط اعضای خود کنترل می‌شوند. اگر با سایر سازمان‌ها از جمله دولت شریک شوند یا از منابع مالی غیر از اعضا استفاده کنند، باید به گونه‌ای عمل شود که نظارت دموکراتیک اعضا و استقلال تعاونی حفظ شود.

اصل پنجم - آموزش و اطلاع رسانی: تعاونی‌ها برای اعضا، مدیران، نمایندگان و کارکنان تعاونی به منظور توسعه تعاونی آموزش می‌دهند. همچنین با اطلاع رسانی به عموم مردم، بویژه جوانان و رهبران فکری جامعه، آن‌ها را به ماهیت و منافع تعاونی آگاه می‌سازند.

اصل ششم - همکاری بین تعاونی‌ها: تعاونی‌ها از طریق همکاری با یکدیگر در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در تقویت نهضت تعاونی تأثیر می‌گذارند.

اصل هفتم - مشارکت در توسعه: تعاونی‌ها از طریق سیاست‌هایی که توسط اعضا اتخاذ می‌شود، برای توسعه جامعه خود فعالیت می‌کنند.

۴. تعریف تعاونی

۱-۴ - تعریف بین‌المللی تعاونی

در دستنامه‌های بین‌المللی، تعاونی به صورت زیر تعریف می‌شود:

تعاونی موجودیتی قانونی است که هدف اصلی آن ارضای نیازهای اعضا و یا بهبود فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی آن‌ها بر طبق اصول زیر است:

- فعالیت‌های تعاونی باید به قصد منافع متقابل اعضا صورت پذیرد به گونه‌ای که منافع اعضا از فعالیت‌های تعاونی باید به نسبت مشارکتشان باشد.
- اعضا باید تأمین کننده، کارکن یا مشتری تعاونی باشند و یا به گونه‌ای دیگر در فعالیت‌های تعاونی درگیر شوند.
- نظارت باید به صورت برابر توسط تمامی اعضا بر طبق "هر فرد، یک رأی" انجام شود. حق رأی برای تمامی افراد وجود دارد و مستلزم این است که اعضا نتوانند هیچ گونه حقی در مورد دارایی‌های تعاونی داشته باشند. اگر چه رأی وزنی ممکن است به منظور نشان دادن سهم هر فرد از فعالیت‌های تعاونی به کار رود ولی برای جلوگیری از اعمال کنترل یک فرد بر تعاونی، محدودیت گذاشته می‌شود.
- بهره‌ی سهام و وام‌ها باید محدود باشد. تعاونی‌ها ممکن است در موارد خاصی، در میان اعضای خود به نسبت مشخص شده‌ای اعضای سرمایه گذار هم داشته باشند که از خدمات تعاونی استفاده نکنند، یا اشخاص ثالثی که به خاطر انجام فعالیت‌هایشان یا انجام کار از طرف آن‌ها نفع ببرند.
- حق رأی اعضای سرمایه گذار (اگر مجاز باشند) باید محدود باشد تا قدرت نظارت در بین اعضای استفاده کننده باقی بماند.
- سود شرکت باید به نسبت مبادلات با تعاونی توزیع شود یا این که برای تأمین نیازهای اعضا در شرکت باقی بماند.
- نباید هیچ گونه مقررات غیرمعمول برای اعضا وجود داشته باشد (اصل عضویت آزاد)، زیرا قوانین خاصی در مورد عضویت، استعفا و اخراج وجود دارد.
- در هنگام انحلال، دارایی‌های خالص و ذخایر باید طبق اصل توزیع بی‌طرفانه توزیع شوند. به عبارت دیگر، باید به تعاونی دیگری که اهداف یا مقاصد مشابهی را دنبال می‌کنند، واگذار شوند.

۲-۴ - ویژگی‌های تعاونی

براساس متون بین‌المللی تعاونی‌ها دارای ویژگی‌هایی به شرح زیر است:

خصوصی هستند یعنی جزئی از بخش عمومی نبوده و تحت کنترل آن نیستند ولی ممکن است وجوهی را از طرف بخش عمومی دریافت نمایند و یا قسمتی از سرمایه آن‌ها متعلق به بخش عمومی باشد و یا حتی نماینده‌های دولتی در ساختار کنترل این شرکت‌ها حضور داشته باشند.

۱. به صورت رسمی سازماندهی می‌شوند، به عبارت دیگر، شرکت‌های تعاونی واحدهای نهادی هستند که دارای استقلال تصمیم‌گیری بوده، مجموعه کامل حساب‌ها را نگه می‌دارند و دارای وضعیت مستقل قانونی هستند.
۲. دارای استقلال در تصمیم‌گیری هستند بدین معنی که در انتخاب و اخراج افراد اداره کننده و نیز کنترل و سازماندهی تمامی فعالیت‌های آن‌ها دارای اختیار کامل می‌باشند. به عبارت دیگر، شرکت‌های تعاونی نمی‌توانند چه در زمینه انتساب یا اخراج اداره کنندگان و چه در مورد انجام وظایف اصلی آن‌ها، توسط واحد نهادی دیگری کنترل شوند.
۳. دارای آزادی در عضویت هستند، یعنی عضویت در آن‌ها نمی‌تواند اجباری باشد. اعم از این که دلایل قانونی یا دلایل دیگری داشته باشد.
۴. به منظور رفع نیازهای اعضای خود بر اساس اصل خودیاری که یک اصل سنتی جنبش تعاونی است، ایجاد می‌شوند. به این معنی که شرکت‌هایی هستند که در آن‌ها اعضا و استفاده کنندگان فعالیت‌های مورد نظر معمولاً (نه همیشه) یکی است. هدف اصلی این شرکت‌ها ارضا و حل نیازهای اعضایشان است که عمدتاً افراد، یا خانوارها هستند.